

Альона Якубець

завідувачка відділу новітньої історії України,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)

Aliona Yakubets

Head of the Department of the Contemporary History of Ukraine
National Museum of History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

**ПАТЕФОНИ ТА ПОВСЯКДЕННЯ: ВПЛИВ КОМПАКТНИХ
ЗВУКОВІДТВОРЮЮЧИХ ПРИСТРОЇВ НА ПОБУТ УКРАЇНЦІВ ЗА
РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ФОНДОВОЇ КОЛЕКЦІЇ НМІУ)**

**GRAMOPHONES AND EVERYDAY LIFE: IMPACT OF THE COMPACT
SOUND REPRODUCTION DEVICES ON THE UKRAINIANS' EVERYDAY
LIFE DURING THE SOVIET PERIOD (BASED ON MATERIALS FROM
THE FUND COLLECTION OF THE NMHU)**

Анотація

У статті розглянуто історію винайдення патефонів та їх поява на території України у 1920–1930-х роках. Також проаналізовано їх вплив на повсякденне життя жителів України. Базовим джерелом для розкриття теми є експонати з фондової колекції НМІУ.

Ключові слова:

патефон, платівка, побут, фабрика, Національний музей історії України.

Abstract

The article is about history of gramophones' appearance and its penetration into the territory of Ukraine during 1920–1930s. Also there was analyzed an impact of gramophones on the everyday life of the Ukrainians. Basic source for revealing the topic is the exhibits from the fund collection of the NMHU.

Keywords:

gramophone, disc, everyday life, factory, the National Museum of the History of Ukraine.

Постановка проблеми. На початку 20 ст. в арсеналі досягнень людини з'явилися нові звуковідтворювальні пристрої – патефони, що швидко увійшли в побут людей по всьому світу. З'явилися вони наприкінці 1920-х – початку 1930-х рр. і в Україні. Тема появи і побутування патефонів та платівок на території України актуальна, оскільки дозволяє висвітлити та проаналізувати їхній вплив на соціально-економічний, культурний розвиток, на зміни в побуті й відпочинку, які відбувалися на наших теренах у 1930–1950-х рр.

Аналіз досліджень. У сучасній історіографії ця проблема досліджена недостатньо, розглядаються лише окремі її сегменти¹. Тож цілісна наукова, а не лише публіцистична картина історії розвитку музичної індустрії в Україні ще очікує на своє втілення.

Мета статті. Базуючись на зразках патефонів і платівок (8 патефонів та понад 300 платівок), що зберігаються у фондах Національного музею історії України (далі – НМІУ), поглибити означену тему та розглянути її у вимірі історії повсякдення населення України у 1920–1950-х рр.

Формулювання цілей статті (постановка завдання):

1. розглянути історію винайдення патефона та його появи на території України;

2. з'ясувати, де в Україні виготовлялися патефони та платівки;

3. проаналізувати вплив нового винаходу на соціально-економічне, культурне та повсякденне життя мешканців українських міст і сіл;

4. дослідити наявні в фондівій колекції НМІУ зразки патефонів і платівок 1920–1950-х років. Здійснити їх додаткову атрибуцію.

Виклад основного матеріалу.

Патефон – механічний пристрій для програвання грамофонних платівок, різновид портативного грамофона. Апарат був скомпонований у вигляді валізки, яку можна було переносити у застібнутому вигляді за спеціальну ручку. Як привод у патефоні використовувався пружинний двигун, який заводили спеціальною ручкою. Звук посилювався за допомогою розтруба, розташованого всередині корпусу, а не зовні, як у грамофона. Звукознімач патефона складався з металевої голки, закріпленої у спеціальному повідку, та акустичної мембрани. Звук багато в чому залежав від ступеня зношеності голки. У валізках був передбачений висувний відсік для зберігання голок. Змінні сталеві голки різних діаметрів продавали у спеціальних жерстяних коробочках, або на вагу. Одного заводу пружини вистачало, як правило, на програвання однієї сторони грамплатівки, яка звучала приблизно три хвилини.

Уперше портативні грамофони почали випускати у 1914 р. на підприємстві лондонської компанії Barnett Samuel and Son під запатентованою назвою Dulcephone. А продавали ці пристрої під торговою маркою Децца². Подібні пристрої незабаром почали випускати також й інші світові компанії. Зокрема, у Франції брати Шарль та Еміль Пате – власники кінокомпанії Пате (Pathé) – запатентували портативний грамофон під

¹ Бажан О., Золотарьов В. «Платівко-патефонний трест», або Як одеські чекісти на початку 1930-х років контрабандою займалися // Південний захід. Одесика: історико-краєзнавчий науковий альманах. – Одеса: Друкарський дім, 2020. – Вип. 28. – С. 181–220; Дзюба О., Татарінова Л. Музичний самвидав // Вісник Книжкової палати. – 2021. – № 7 – С. 9–12; Железний А. И. Наш друг – грампластинка. Записки колекціонера. Київ: Музична Україна, 1989. – 279 с.

² Barnett Samuel and Sons [Електронний ресурс]: Grace's Guide To British Industrial History. – Режим доступу: https://www.gracesguide.co.uk/Barnett_Samuel_and_Sons#cite_note-3 (дата звернення 09.11.2023).

назвою патефон. Зовні він майже нічим не відрізнявся від апаратів фірм-конкурентів, хоча й мав певні відмінності у відтворенні запису. Однак, оскільки саме ця французька фірма першою почала постачати свої пристрої на ринок російської імперії та України зокрема, то незабаром назва «патефон» закріпилася за всіма портативними грамофонами на території спершу російської імперії, а згодом і Радянського союзу³. В інших же країнах портативні грамофони мали різні назви – «Віктрولا», «Зонофон», «Графофон», «Фонограф» та інші. Своєї популярності портативні валізки набули в Європі ще під час Першої світової війни. Завдяки їх невеликим розмірам військові часто брали їх з собою на фронт, щоб слухати музику під час перепочинку. Після війни мода на них не пройшла. За кордоном у 1920–1930-х рр. патефони рекламували для населення як зручний пристрій для виїзду на природу, для пікніків, кемпінгу, веслування⁴.

На підприємствах російської імперії виробництво портативних грамофонів до 1917 р. налагодити не встигли. До того ж в умовах політичної нестабільності та економічної кризи у 1917–1919 рр. було різко скорочено випуск навіть тих рупорних грамофонів, які виготовляли в імперії роками. Підприємства, що випускали платівки, також припинили свою

роботу, оскільки до середини 1918 р. закінчився основний компонент для виробництва грампластинок – шелак. Це була імпортна сировина, яку колишні власники підприємств купували за кордоном. Остаточо зупинила виробництво більшовицька націоналізація, проведена у 1919 р. Колишні власники більшості фірм та заводів, а також багато популярних артистів були змушені емігрувати. Зокрема, після націоналізації київської фабрики з виробництва платівок «Екстрафон», її власник Генріх Індрижешек у червні 1919 р. змушений був покинути Київ та виїхати у Чехію⁵.

Однак більшовики намагалися відновити виробництво. Вони розглядали грамофони і платівки насамперед як засіб масової пропаганди своїх ідей. У січні 1919 р. ВЦИК видав розпорядження, відповідно до якого у Москві створювався відділ грамофонної пропаганди «Радянська платівка» з філіалами по всій країні, якому належало передати відібрані у власників грамофони та платівки⁶. Варто однак зауважити, що саму ідею більшовики перейняли від політиків США, втіливши її в життя з більшовицьким розмахом. Справа в тім, що ще у 1918 р. американський адвокат Сент-Луїса Гай Голтерман (1879–1967) створив проект під назвою «Форум нації» з метою зберегти для нащадків голоси видатних

³ Патефон [Електронний ресурс]: Словопедія. – Режим доступу: <http://slovoopedia.org.ua/36/53407/245562.html> (дата звернення 10.11.2023).

⁴ The Decca Gramophone// [Електронний ресурс]: Imperial War Museums. – Режим доступу: <https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/31665> (дата звернення 10.11.2023); Records and Phonographs [Електронний ресурс]: The U.S. World War One Centennial Commission. – Режим доступу: <https://www.worldwar1centennial.org/index.php/technology-spreads-the-word/the-gramophone-goes-to-war.html> (дата звернення 10.11.2023); Рекламний плакат «Gramophone Orthophonique la Voix de son maître» // L'illustration. Paris, 25 mai 1929, p. 4; Рекламний плакат «Orchestrola» [Електронний ресурс]: Alamy. – Режим доступу: <https://www.alamy.de/fotos-bilder/museum-riedenburg.html?sortBy=relevant> (дата звернення 10.11.2023).

⁵ Муратов О., Муратова Д. Йиндржих Йиндржишек или Генрих Игнатъевич [Електронний ресурс]: Сайт Олександра та Діни Муратових. – Режим доступу: <https://www.aidm.eu/article.php?sid=70&mode=thread&order=0> (дата звернення 15.11.2023).

⁶ Губернским и уездным отделениям Центрального Агентства В.Ц.И.К. об организации отдела грамофонной пропаганды «Советская Пластика» [Електронний ресурс]: Мир русской грамзаписи. – Режим доступу: https://www.russian-records.com/view_pdf.php?image_id=66656&image=2 (дата звернення 12.11.2023).

американців, записавши їх на платівки⁷. Цією можливістю вдало скористався під час своєї передвиборчої кампанії і майбутній американський президент Уоррен Дж. Хардінг (1865–1923), який записав щонайменше вісім своїх виступів для «Форуму націй»⁸. (Рис. 1)

Рис. 1. Уоррен Хардінг (1865–1923) записує промову в студії компанії Columbia Graphophone. США, 1919 р.

Рис. 2. Платівка «Промови Леніна, записані на грамофонні платівки у 1919–1920 рр.». Запис 1949 року. Всесоюзна фірма грамплатівок «Мелодія», 1968 рік. З колекції НМІУ (Р-368)

Рис. 3. Платівка «Говорять наркомы». Всесоюзна фірма грамплатівок «Мелодія», 1958 р. З колекції НМІУ (Р-658)

Ідея сподобалася Леніну, і він видав розпорядження доставити в Кремль вилучене у компанії «Метрополь-Рекорд» звукозаписне обладнання, щоб записати і свої виступи⁹. Всього у 1919–1921 рр. було записано 13 його промов. Тоді ж було записано голоси й інших більшовицьких лідерів, зокрема Л. Троцького, Г. Петровського, наркомів М. Криленка, А. Луначарського, А. Коллонтай, Л. Красіна та інших. Частина таких платівок, крім Апрелівки, друкувалася також у Москві на пресах, законсервованих 1913 р. фірмою Pathé, у Києві на базі націоналізованої фабрики «Екстрафон» («Грамоиздательство при наркомвоене») і в Петрограді на потужностях експропрійованого цеху «Російського акціонерного товариства грамофонів»¹⁰. У 1934–1937 та 1955 рр. ці записи були відреставровані і неодноразово перевидані. Інформація про це міститься на конвертах платівок із промовами Леніна і наркомів, що зберігаються в колекції НМІУ¹¹. (Рис. 2, 3)

⁷ American Leaders Speak: Recordings from World War I [Електронний ресурс]: Library of Congress. – Режим доступу: <https://www.loc.gov/collections/world-war-i-and-1920-election-recordings/about-this-collection/> (дата звернення 12.11.2023).

⁸ Eric Feingold, Wendy Korwin Microphones and Radios: How the Public Heard President Harding [Електронний ресурс]: Ohio history connection. – Режим доступу: <https://www.ohiohistory.org/hearing-president-harding/> – (дата звернення 18.11.2023).

⁹ Тихонов А. «Хиты» эпохи военного коммунизма // Звукорежиссер. – Москва, 2009. – № 10. – С. 56–57.

¹⁰ История российской и советской грампластинки [Електронний ресурс]: На завалінке. Музыкальная соцсеть. – Режим доступу: [https://tunnel.ru/post-106782#prettyPhoto\[galleryBody\]/8/](https://tunnel.ru/post-106782#prettyPhoto[galleryBody]/8/) (дата звернення 02.01.2024).

¹¹ НМІУ. – Р-368; НМІУ. – Р-658.

Тим часом величезний культурний та й комерційний потенціал грамзапису не вичерпувався тільки агітацією. Попит на платівки з піснями та танцювальними мелодіями у споживача був великий. Тому у 1920-х рр. більшовики доклали певних зусиль, щоб відродити випуск як грамофонів, так і платівок. Перші диски випускалися під торговою маркою «Музпред» на базі колишньої фабрики Pathé у Москві (з 1923 р. – «Фабрика імені п'ятиріччя Жовтня» та колишній фабриці Готліба Молля «Метрополь-Рекорд» (із 1925 р. – «Апрелівський завод пам'яті 1905 року»). Спершу профільні підприємства були змушені скуповували у населення биті платівки, а також голки, пружини та інші запчастини для ремонту грамофонів, про що свідчать оголошення в тогочасній пресі¹². Однак, вже у другій половині 1920-х рр. держава почала закуповувати сировину за кордоном, що збільшило випуск як грамофонів, так і платівок. У 1929 р. «Музтрест» було передано у відання Вищої ради народного господарства (рос. Высший совет народного хозяйства – ВСНХ), тоді ж було зареєстровано і новий дизайн етикеток для платівок¹³. Однак музичні твори на цих платівках були, переважно, передруками ще старих, дореволюційних записів. Так, у колекції НМІУ під фондним Р-981 зберігається платівка з піснями українського композитора Петра Ніщинського (1832–1896) – «Закувала тай сива зозуля» та «Час до

дому». Написані ці пісні були у 1875 р. до п'єси Тараса Шевченка «Назар Стодоля», центральною частиною якої був саме твір «Закувала та сива зозуля»¹⁴. З появою звуковідтворювальної апаратури ця пісня стала неймовірно популярною як у слухачів, так і у виробників платівок. Різні компанії як вітчизняні, так і зарубіжні, видавали її понад 40 разів. Уперше у 1903 р. пісню записала та розмножила на платівках під матричним номером Х-2-64630 компанія «International Zonophone»¹⁵. У 1910 р. ця ж компанія видала прибуткову платівку вдруге під номером Х-3-64519. Цього разу на ній був записаний спів Мало-російського хору під керівництвом Андрія Савицького. Саме запис 1910 р. і був перевиданий на московській «Фабриці імені п'ятиріччя Жовтня» під лейблом «Муз-Трест ВСНХ» на червоній етикетці. На жаль, у Каталозі платівок Музтресту не вдалося знайти нашу платівку, однак у процесі додаткової атрибуції предмета, вдалося значно звужити часові рамки її випуску. Платівка під матричним номером 1800/1801, вказаним на етикетці, була видана наприкінці 1931 р.¹⁶ **(Рис. 4)** Крайня дата випуску платівок цього типу – 1932 р., оскільки 5 січня 1932 р. сама Вища рада народного господарства була ліквідована.

Складнішою справою для більшовиків виявилось налагодити випуск патефонів. У 1920-х рр. на базі націоналізованих підприємств у Москві

¹² Реклама скупки у населення битих платівок, грамофонних голок, пружин... // Известия. – Москва, 07.11.1922. – № 252. – С. 4.

¹³ Железный А. И. Вказ. праця. – С. 34

¹⁴ Ніщинський Петро Іванович [Електронний ресурс]: Інститут історії України. – Режим доступу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Nischynskyj_P (дата звернення 28.11.2023).

¹⁵ Каталог пластинок Зонофонъ до 1917 [Електронний ресурс]: Мир русской грамзаписи. – Режим доступу: https://www.russian-records.com/details.php?image_id=11642&sessionid=4vtst55a31vs86bs03cskv2q43&l=russian – (дата звернення 18.11.2023).

¹⁶ Каталог пластинок Музтрест ВСНХ [Електронний ресурс]: Мир русской грамзаписи. – Режим доступу: https://www.russian-records.com/categories.php?cat_id=379&l=russian&page=3 – (дата звернення 18.11.2023).

Рис. 4. Платівка «Час до дому» та «Закувала тай сива зозуля». З оперети «Вечорниці» муз. Ніщинського у виконанні хору Савицького А. І. Фабрика ім. 5-річчя жовтня, Москва, 1931 р. З колекції НМІУ (Р-981)

та Ленінграді виробництво поступово відновлювалося. Однак до початку 1930-х рр. вони випускали виключно застарілі моделі грамофонів. І навіть їх не вистачало, щоб задовольнити зростаючий попит населення. Так у 1927 р. підприємство в Ленінграді випустило в перший рік роботи лише 1149 рупорних грамофонів, у 1928 – 1365, а у 1930 – 6164¹⁷. Для порівняння – перед Першою світовою війною в російській імперії щороку розкуповували по 500 тис. грамофонів різних моделей і 24 млн. платівок¹⁸. Крім нестачі промислових потужностей, у СРСР існувала ще й ідеологічна причина тривалої відсутності промислового виробництва патефонів. Її сформулювали у своєму фейлетоні «І знову ахнула громадськість» І. Ільф і Є. Петров. На думку авторів, скомпрометували грамофони-валізи молоді люди, які з великими труднощами обзавелися закордонними грамофонами та платівками і пустилися в танок під гучну музику німецького та американського джазу або фокстроту. Тож «Музтрест, користуючись сум'яттям, наполіг на випуск громіздких купецьких грамофонів із розписними трубами, як інструмент ідеологічно витриманий, гідний того,

щоб його виготовляти на радянських фабриках»¹⁹.

Тому перші портативні грамофони та платівки з якісними сучасними записами, що з'явилися як на теренах СРСР, так і України наприкінці 1920-х р. були тільки імпортного виробництва. Легально придбати їх можна було лише в магазинах Торгзину (рос. Торгсин) в обмін на валюту, золото або ювелірні прикраси. На початку 1930-х рр. у СРСР працювало понад 200 цих магазинів, із них 34 діяли у великих містах України²⁰. Купити за рубли імпортні патефони та платівки можна було в ту пору лише на чорному ринку. Доставку здійснювали, насамперед, партійні чиновники і співробітники служб держбезпеки, які мали змогу виїжджати за кордон у службові відрядження. Зокрема, цілу схему перевозу контрабанди організували наприкінці 1920-х рр. співробітники одеського іноземного відділу – підрозділу зовнішньої розвідки, що входив до структури одеського обласного відділу державного політичного управління (ОДПУ). По службі цей відділ мав займатися розвідувальною діяльністю на території ворожих для Радянського Союзу держав, зокрема Туреччини. Однак, архівні доку-

¹⁷ Кузнецова С. «Производилась лишь сборка из импортных частей» Как импортозамещали любимый гаджет вождя [Електронний ресурс]: Коммерсантъ. – Режим доступу: <https://www.kommersant.ru/doc/6162942> (дата звернення 12.10.2023).

¹⁸ Там само.

¹⁹ Ильф Илья, Петров Евгений. И снова ахнула общественность. 1931 // Собрание сочинений в 5-ти томах. – Т. 2. – Москва: Слово, 2003. – С. 433.

²⁰ Всесоюзное объединение ТОРГСИН // Известия. – Москва, 30.09.1932. – № 271.

менти ГДА СБУ Одеси, які були знайдені та опубліковані українськими істориками Олегом Бажаном та Вадимом Золотарьовим свідчать, що у Стамбулі співробітники згаданого управління ходили базарами та магазинами і купували за списками різні товари. Діяльність одеського обласного відділу ДПУ набула таких масштабів, що його стали називати «Платівко-патефонний трест», бо вищі начальники та співробітники найчастіше просили привезти їм з-за кордону дорогі патефони із наборами платівок²¹. Привезені платівки були з найбільш популярними в той час у Радянському Союзі записами. Збереглося донесення громадянина Ніколаєвського В. Я. від 29 січня 1933 р., в якому наводиться перелік згаданих музичних творів. Цікаво, що це платівки не лише з зарубіжною танцювальною музикою – забороненими тоді фокстротами, джазом, тустепом, а й піснями мігрантів – Федора Шаляпіна, Олександра Вертінського, Ізи Кремер, Юрія Морфесі, Анни Воскресенської, козачого хору, українського хору «Думка» та ін.²²

Ймовірно, саме таким шляхом в Україну потрапив і один з найбільш популярних наприкінці 1920-х рр. портативних грамофонів – «Columbia Grafonola model 163», який нині зберігається в колекції НМІУ. Виготовлений він був американською компанією «Columbia Phonograph Company» у 1927–1930 рр. До музею його передали співробітники Бориспільської митниці на підставі рішення Міжвідомчої ради з питань вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей № 3 від 12.01.2010 р. за актом приймання-передавання № 7 від 15.02.2010 р.²³ Незважаючи на поважний вік, даний портативний грамо-

Рис. 5. Грамофон портативний «Columbia Grafonola model 163». США, Нью-Йорк. Компанія Коламбія (Columbia Phonograph Company). 1927–1930 рр. З колекції НМІУ (P-1304)

фон зберігся в гарному стані й на внутрішній стороні його відкидної кришки добре видно логотип компанії-виробника та гасло «Viva – tonal like life itself» («Чудовий звук, як у житті»). (Рис. 5)

Спроби створити радянський патефон, хоч із запізненням, усе ж робилися, оскільки партійно-державне керівництво усвідомлювало цінність цього інструменту на «культурному фронті». Першими громадянами, які побачили нове диво техніки вітчизняного виробництва, були делегати 16 з'їзду ВКП(б), що проходив у Москві з 26 червня по 13 липня 1930 р.²⁴ Під час роботи форуму у фойє «Большого театру» для делегатів було організовано виставку портативних грамофонів виробництва «Апрелівського заводу пам'яті 1905 року».

²¹ Бажан О., Золотарьов В. Вказ. праця. – С. 196.

²² Там само. – С. 187–188.

²³ НМІУ. – Науково-уніфікований паспорт P-1304, складений Оленою Чернобаєвою.

²⁴ Кузнецова С. Вказ. праця.

Новинка вразила делегатів з'їзду – всі захотіли придбати подібні апарати. Однак, оскільки на з'їзді було представлено лише кілька дослідних зразків, виготовлених робітниками заводу напівкустарним способом, то був сформований довгий список замовлень від бажаючих на перспективу. Під час роботи з'їзду згадане підприємство прийняло понад тисячу замовлень від колгоспів, клубів, хат-читалень тощо. Однак чекаючи замовникам довелося довго, оскільки СРСР у цей час було взято курс на індустріалізацію, а отже основні кошти, людські та природні ресурси було кинуто на розвиток важкої промисловості та створення потужного військово-промислового комплексу. Тож до серійного випуску товарів широкого вжитку, серед яких були і патефони, у партійного керівництва довгий час руки не доходили. Ще однією причиною гальмування було те, що виробництво патефонів і платівок постійно передавалося у відання то одних, то других виконавчих органів влади, які до того ж мало цікавилися прогресом у цій сфері. Результатом стало критичне відставання галузі, що знайшло своє висвітлення у тогочасній пресі. Так, 10 лютого 1932 р. газета «Правда» писала: «Грамофонна справа нагадує небіжчика вже по тому, що начальство в нього змінюється подібно до почесної варти»²⁵, а влітку 1933 р. в газеті «Известия» було розкритиковане напівкустарне, відстале грамофонно-пластинкове виробництво²⁶.

Тож за справу взялося центральне партійне керівництво СРСР, у руках якого була реальна влада і ресурси. 15 серпня 1933 р. Політбюро ЦК ВКП(б) прийняло постанову «Про стан та захо-

ди щодо поліпшення виробництва грамофонів, грамофонних платівок та музичних інструментів»²⁷, в якій ухвалило ряд рішень. Насамперед, було вирішено перевести виробництво патефонів і платівок із підпорядкування слабосильного Наркомату легкої промисловості до могутнього Наркомату важкої промисловості, який у той час очолював найближчий соратник Іосифа Сталіна Серго Орджонікідзе. Планувалося довести випуск грамофонів з 155 тис. у 1933 р. до 1,5 млн штук у 1937 р.; а грамофонних платівок із 3 млн. од. у 1933 р. до 40 млн. од у 1937 р. Також було прийнято рішення «створити художню раду з грамофонного запису при союзному тресті грамофонів, платівок та голок Наркомважпрому СРСР, урізноманітнити репертуар платівок, додавши до платівок із симфонічною, класичною музикою також сучасну танцювальну музику, народні пісні народів СРСР, художнє читання, гумористичні оповідання, романси, юнацькі та дитячі танці; підвищити оплату виконавців, що записуються на платівки, залежно від якості виконання, а також встановити відсоткову оплату від тиражу платівок»²⁸.

Існувала і закрита частина рішення Політбюро, спрямована на проведення імпортозаміщення. В ній зазначалося: «Зобов'язати Наркомзовнішторг забезпечити ввезення необхідного імпортного обладнання та апаратури, всього на суму 260 тис. руб. з тим, щоб надалі звукозаписні апарати та інша апаратура та обладнання виготовлялися на радянських заводах. Відрядити за кордон 3–4 інженерів, одного працівника Науково-Дослідного інституту, трьох господарників по лінії Наркомважпро-

²⁵ Третьяков С. Неунывающие балалаечники // Правда. – Москва, 10.02.1932. – № 41.

²⁶ Кольцов М. Руководство с хрипом // Известия. – Москва, 10.08.1933. – № 182.

²⁷ Постановление ЦК ВКП(б) от 15 августа 1933 г. О состоянии и мерах по улучшению производства грамофонов, грамофонных пластинок и музыкальных инструментов [Электронный ресурс]: Историчні матеріали. – Режим доступу: <https://istmat.org/node/59035> (дата звернення 12.11.2023).

²⁸ Там само.

му, Наркомлегпрому та промкооперації, погодивши з Наркомзовнішторгом план технічної допомоги та консультації іноземної промисловості та іноземних фахівців»²⁹.

Показово, що час прийняття згаданої постанови збігся з розпалом Голодомору в Україні. Розпочинаючи індустріалізацію, радянське керівництво розраховувало на те, що за неї в основному заплатять селяни, але в результаті значну частину тягаря довелося нести на своїх плечах і міському населенню. Колективізація виявилася дорогим проєктом не лише для селян, але й для більшовиків. Вона зумовила демографічну кризу, втрату через Голодомор значної частини працездатного населення на селі та некеровану урбанізацію, що супроводжувалася нестачею продовольства та перенаселеністю у містах. Крім дефіциту продовольства з'явився також дефіцит і на всі види споживчих товарів. Це призвело до невдоволення населення. Усюди, як регулярно повідомляли у своїх донесеннях агенти НКВД, рядова «маленька людина», яка думає тільки про своє і свою сім'ю і благополуччя, була «невдоволена радянською владою», проводилися невігідні порівняння становища після НЕПу з НЕПом, а Сталіна – з Леніним³⁰. Тож, щоб хоч частково зменшити невдоволення населення, партійне керівництво вирішило дещо пом'якшити власну риторику і частково змінити другорядні аспекти своєї внутрішньої політики. Знамените сталінське гасло, сформульоване ним у 1935 р., «Жити стало краще, жити стало веселіше», на думку американської дослідниці австралійського походження Шейли Фіцпатрік, означало поворот

від антиспоживчого підходу минулих років до того, щоб знову почати гідно цінувати предмети споживання, а також перехід від пуританського аскетизму, характерного для епохи Культурної Революції, до терпимості щодо людей, які насолоджуються життям³¹. І дійсно, окрім відміни карток на продовольство, в СРСР у середині 1930-х рр. почали заохочуватися всі види масового дозвілля – карнавали, парки культури та відпочинку, маскаради, танці і навіть, раніше заборонений, джаз. Важливою складовою цього переходу була і музика. Тим більше, що радянські пісні, які почали з'являтися в цей період, були важливою частиною радянської пропаганди, що активно підтримували партійні міфи про будову щасливого майбутнього, заради якого населенню варто було потерпіти сьогодні. Так, наприклад, оптимістичний марш «Авиаторов» (1923) проголошував «Мы рождены, чтоб сказку сделать былью»; «Песня о встречном» (1932) агітувала за трудові подвиги «страна встаёт со славою на встречу дня»; пісня «Москва» (1937) переконувала слухачів, що «Страна моя, Москва моя, – ты самая любимая!», а пісня «Широка страна моя родная» (1936) взагалі безапеляційно стверджувала: «Я другой такой страны не знаю, где так вольно дышит человек».

Після такої партійної уваги, процес випуску патефонів нарешті зрушив із місця. До 1 травня 1934 р. на Коломенському патефонному заводі завершилася збірка перших 10 патефонів³². У тому ж році було розпочато випуск патефонів і на Ленінградському першому державному грамофонному заводі. У другому номері заводської багатотиражки із програмною статтею «Основне – боротьба

²⁹ Там само.

³⁰ Фіцпатрік Ш. Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 30-е годы: город. – 2-е изд. – Москва, РОССПЭН, 2008. – С. 133.

³¹ Там само. – С. 111.

³² Історія Коломенського заводу [Електронний ресурс]: Ретротехніка. – Режим доступу: <https://retrotexnika.ru/istoriya-kolomenskogo-grammofonnogo-zavoda.html> (дата звернення 22.11.2023).

Рис. 6. Грамофон портативний модель HMV-102 (His Master's voice), 1933 р. Рекламний плакат «Портативний грамофон найкращий і найдешевший» HMV-102: нова модель 395 франків, розкішна модель 875 франків. Франція, 1930-ті рр.

за ПТ-3» виступив новий директор цього заводу Б. Я. Боряків, який повідомив про постановку на конвеєр та масове виробництво нового патефону моделі ПТ-3³³. По суті, це була точна радянська копія зарубіжної моделі HMV-102 D («His Master's voice»), що випускалася у США та Великій Британії з 1929 р.³⁴ (Рис. 6)

Ленінградський грамофонний завод був першим, але не єдиним, на якому в СРСР випускали патефони моделі ПТ-3. У колекції музею зберігається всього сім патефонів радянського виробництва, з яких шість – саме цієї моделі, що свідчить про масовість їх випуску. Виготовлені вони були на Коломен-

ському (Р-1338), Московському (Р-973) патефонних заводах, заводі «Молот» (м. В'ятські поляни) (Р-1338) (Рис. 7), Володимирському грамофонному заводі (Р-1337) та Ленінградській артілі «Грамофон» (Р-1312).

Загалом у СРСР у різні часи діяло понад 20 підприємств із випуску патефонів³⁵. Однак визначити датування їхньої продукції подекуди непросто через те, що з середини 1930-х і до початку 1960-х рр. вони випускалися майже без змін. Уточнити або й визначити датування музейних предметів, як патефонів так і платівок, може складена на основі різних джерел³⁶ таблиця № 1. В її основі покладені назви виконавчих органів влади, яким у різні роки підпорядковувалися структури, що відповідали за випуск патефонів і платівок.

Рис. 7. Грамофон портативний ПТ-3, Завод «Молот», Кіровська обл. м. В'ятські Поляни. 1945–1955 рр. З колекції НМІУ (Р-1338)

³³ Боряків Б. Основное – борьба за ПТ-3 // Советский патефон. – Ленинград, 1934. – № 2 – С. 1.

³⁴ Portable Gramophone 102D His Master's Voice [Електронний ресурс]: Radiomuseum. – Режим доступу: https://www.radiomuseum.org/r/hismasters_portable_gramophon_102d10.html (дата звернення 12.11.2023).

³⁵ Галерея патефонів [Електронний ресурс]: Патефон. – Режим доступу: <https://патефон.com/> (дата звернення 12.11.2023).

³⁶ Міністерства СРСР [Електронний ресурс]: Сайт СРСР. – Режим доступу: https://ussr-ccsr.moy.su/publ/ministerstva_ssr/253 (дата звернення 02.01.2024); Железный А. И. Вказ. праця; История российской и советской грампластинки [Електронний ресурс]: На завалінке. Музыкальная соцсеть. – Режим доступу: [https://tunnel.ru/post-106782#prettyPhoto\[galleryBody\]/8/](https://tunnel.ru/post-106782#prettyPhoto[galleryBody]/8/) (дата звернення 02.01.2024); Советские пластинки [Електронний ресурс]: Мир русской грамзаписи. – Режим доступу: https://www.russian-records.com/categories.php?cat_id=100&l=russian (дата звернення 02.01.2024).

Таблиця № 1

Роки	Трест/ Главк	Назва мовою оригіналу	Наркомат/ Міністерство	Назва мовою оригіналу
1919–1921	Радянська платівка	Советская пластинка	ВЦВК Центральна агенція управління обліку, розподілу та розповсюдження творів друку при ВЦВК.	ВЦИК Центропечать
1922–1924	Грамофонна платівка	Граммопластинка	Народний комісаріат просвіти	Наркомпрос Госспроснаб
1924–1927	Музичне представництво	Музпред	Народний комісаріат просвіти	Наркомпрос
1927–1929	Музичний трест	Музтрест	Народний комісаріат легкої промисловості СРСР	НКЛП ССРСР
1929–1932	Музичний трест	Музтрест	Вища рада народного господарства РРФСР	ВСНХ РСФСР
1932–1932	Культурно-промислове об'єднання	Культпромообъединение	Народний комісаріат легкої промисловості СРСР	НКЛП ССРСР
1932–1933	Державний трест грамофонно-платівкової промисловості.	Грампластрест	Народний комісаріат легкої промисловості СРСР	НКЛП ССРСР
1933–1937	Державний трест грамофонно-платівкової промисловості.	Грампластрест	Народний комісаріат важкої промисловості СРСР	НКТП ССРСР
1937–1939	Державний союзний трест грамофонно-платівкової промисловості.	Государственный Всесоюзный Грампластрест	Народний комісаріат машинобудування СРСР Головне управління заводів предметів широкого споживання.	НКМС ССРСР (Главширпотреб)
1939–1941	Державний союзний трест грамофонно-платівкової промисловості.	Государственный Всесоюзный Грампластрест	Народний комісаріат загального машинобудування СРСР	НКОМ ССРСР (Главширпотреб)
1942–1946			Народний комісаріат мінометного озброєння СРСР	НКМО ССРСР
1946–1949	Комітет у справах мистецтв	Комитет по делам искусств	Рада Міністрів СРСР	Совет министров ССРСР
1949–1953	Комітет радіоінформації	Комитет радио-информации	Рада Міністрів СРСР	Совет министров ССРСР
1953–1957	Головне управління виробничих підприємств.		Міністерство культури СРСР	Министерство культуры ССРСР
1957–1964			Раднархозы	Совнархозы
1964–1991	Державна всесоюзна фірма грамзаписів «Мелодія»	Государственная всесоюзная фирма грамзаписи «Мелодия»	Міністерство культури СРСР	Министерство культуры ССРСР

Так, наприклад, у 1937 р. після смерті наркома важкої промисловості Серго Орджонікідзе, виробництво патефонів та платівок передали Наркомату машинобудування, який у свою чергу 5 лютого 1939 р. був розділений на три наркомати – важкого, середнього та за-

гального машинобудування. Власне тоді галузь і передали Наркомату загального машинобудування СРСР. (рос. – НКОМ – Наркомату общего машиностроения)³⁷. Таким чином, ми можемо зазначити, що музейний патефон виробництва Коломенського патефонного

³⁷ Наркомтяжмаш СРСР – Народний комісаріат важкого машинобудування СРСР [Електронний ресурс]: Сайт СРСР. – Режим доступу: https://ussr-cccp.moy.su/publ/ministerstva_ssr/narkomaty_ssr/narkomtjzhmash_ssr_narodnyj_komissariat_tjazhologo_mashinostroenija_ssr_05_02_1939_15_03_1946/390-1-0-3865 (дата звернення 02.01.2024).

заводу (Р-780) що містить напис на логотипі «НКОМ – СССР Главширпотреб» було виготовлено саме у 1939–1941 рр. **(Рис. 8)** Наприкінці 1930-х рр. його придбав киянин Федір Семенко, а музей, в свою чергу, викупив його у дружини Семенка – Антоніни Голуб у 1981 р. за 40 карбованців³⁸.

Патефони ПТ-3 виготовляли також і на українських підприємствах, зокрема, до Другої світової війни на Харківському патефонному заводі, а після – на Дніпропетровському патефонному заводі й на базі Київського музичного комбінату (з 1963 р. – завод «Маяк»). У Дніпрі певний час випускалася також оригінальна модель ДПЗ-3³⁹. **(Рис. 9)** В Україні ці підприємства переважно підпорядковувалися наркомату місцевої промисловості УРСР, що зазначено, зокрема,

Рис. 9. Грамофон портативний ДПЗ-3.
Дніпропетровський патефонний завод,
початок 1950-х рр.

на логотипі Харківського патефонного заводу та в каталозі металевих виробів широкого споживання, випущеному у 1940 році Наркоматом місцевої промисловості УРСР⁴⁰. **(Рис. 10)**

Одночасно з розгортанням патефонних заводів, у 1930-х рр. в СРСР створювалися також нові студії звукозапису та

Рис. 8. Грамофон портативний ПТ-3.
Коломенський патефонний завод,
1939–1941 рр. З колекції НМІУ (Р-780)

Рис. 10.
Логотипи
патефонних
підприємств
УРСР

³⁸ НМІУ. – Науково-уніфікований паспорт Р-780.

³⁹ Завод «Маяк» [Електронний ресурс]: Енциклопедія історії України. – Режим доступу: <http://www.litopys.com.ua/places/promyslovi-ob-ekty/zavod-mayak/> (дата звернення 02.01.2024); У музеї показали патефони, які виготовляв завод у Дніпрі [Електронний ресурс]: Діпо-Дніпро. – Режим доступу: <https://dnipro.depo.ua/ukr/dnipro/u-muzei-pokazali-patefoni-yaki-vigotovlyav-zavod-u-dnipro-202107221348176> (дата звернення 02.01.2024).

⁴⁰ Каталог металлоизделий широкого потребления. – Вып. 1. Культспорттовары. – Киев–Львов: Украинское Государственное издательство Местной Промышленности, 1940. – С. 15.

нові підприємства. З кінця 1933 р. почала працювати Московська фабрика звукозапису, а у 1938 р. Ногінський завод. Це був найбільший у СРСР завод грамплатівок потужністю 90 млн. дисків на рік. Для порівняння Апрелівський завод у ці роки випускав 19 млн. платівок⁴¹. Однак із початком німецько-радянської війни всі підприємства, що випускали грамофонні платівки та патефони перейшли на випуск військової продукції. Лише у 1942 р. відновив випуск грамплатівок один із цехів Апрелівського заводу, який на той час перебував у підпорядкуванні Народного комісаріату мінометного озброєння. Проте випуск був обмежений. Всього за роки війни на заводі було випущено біля 50 найменувань платівок⁴². Однак після війни виробництво платівок було швидко відновлено. Цьому сприяло те, що обладнання підприємства поповнилося новими пресами, зробленими в СРСР за німецькими зразками, а в студії при заводі з'явилися німецькі трофейні апарати для магнітного запису⁴³. У 1949 р. Апрелівський завод досяг довоєнного рівня виробництва, у 1950 р. – налагодив випуск нових безшелачних (вінілових) платівок, 1951 р. – довгограючих, а в 1958 – стереофонічних⁴⁴. Тому музейна платівка за номером Р-974 була випущена у проміжку між 1950 та 1953 рр., оскільки на її етикетці окрім органу «Комітет радіоінформації при РМ СРСР», який опікувався випуском платівок у 1949–1953 рр., вказано – «безшелачная». (Рис. 11)

Після закінчення Другої світової війни в СРСР до згаданих вище підприємств приєдналися також Ташкентський, Тбіліський, Ризький заводи та Експериментальна фабрика грамплатівок

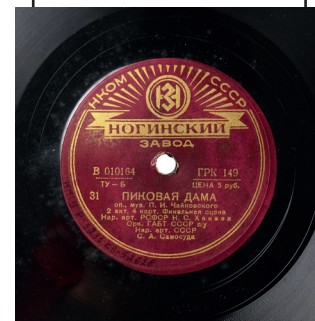
Рис. 11. Грамплатівка безшелачна, Апрелівський завод, 1950–1953 рр. З колекції НМІУ (Р-974)

у Ленінграді. Частина підприємств із випуску патефонів і платівок підпорядковувалась також міністерствам місцевої промисловості в союзних республіках. У музеї зберігаються зразки платівок із цих заводів. Складена таблиця № 1 допомагає уточнити їх датування.

Р-979.
1937–1939 рр.

Р-1231.
1939–1940 рр.

Р-1254. 1949–1953 рр.

⁴¹ Козюренко Ю. О чем может рассказать этикетка // «Наука и жизнь». – 1991. – № 11 – С. 125.

⁴² История российской и советской грампластинки. Вказ. праця.

⁴³ Там само.

⁴⁴ Козюренко Ю. Вказ. праця. – С. 125.

В УРСР спеціалізованих підприємств з випуску платівок не було. Однак, після Другої світової війни в різних містах України платівки напівкустарним способом почали випускати невеликі підприємства місцевої промисловості УРСР та артілі. Подібні виробництва в 1950-х рр. діяли в Дніпрі, Житомирі, Львові, Одесі, Харкові, Чернівцях, Києві та інших містах України. Подекуди в одному місті могло бути навіть по кілька виробництв. Так, в Дніпрі платівки випускав Міськпромкомбінат, Виробничий комбінат УТО, Жовтневий райпромкомбінат, у Львові – Взуттєво-галантерейний комбінат, Галантерейна фабрика, Шевченківський райпромкомбінат, артілі «Утильпереробка» та «Хімпраця», в Києві – райпромкомбінат ім. Кагановіча, завод «Київпластмас», фабрика «Культтовари», Подільський райпромкомбінат, артілі «9 травня», «Галаліт», «Хімпобут» і Бучанський хімзавод⁴⁵. У колекції музею зберігається, зокрема, платівка з піснями у виконанні італійського співака Робертіно Лоретті, виготовлена на Київському заводі «Київпластмас» у 1962 р. (Рис. 12) На той час підприємство перебувало під управлінням Київського Раднаргоспу. Після 1964 р. всі місцеві підприємства з випуску грамплатівок та патефонів у СРСР були ліквідовані. Натомість була створена монопольна державна всесоюзна фірма грамзапису «Мелодія», яка проіснувала до розпаду СРСР.

З кінця 1930-х і до кінця 1950-х рр. у СРСР невеликими артілями випускалися також і патефони⁴⁶. Вони працювали в Москві («Грампластмас», «Дом пластинки»), Ленінграді («Грамофон»), Хар-

Рис. 12. Платівка з записом пісень у виконанні Робертіно Лоретті. Київський завод «Київпластмас». 1962 р. З колекції НМІУ (Р-1250)

Рис. 13. Грамофон портативний ПТ-3. Артіль «Грамофон», Ленінград, кін. 1930-х рр. З колекції НМІУ (Р-1312)

кові («Грампласт»), Ризі («Bellaccord»), Тбілісі («Грамофон») та інших містах. Як в Україні, так і в інших республіках артілі підпорядковувалися Управлінню промислової кооперації при виконкомах. У колекції НМІУ зберігається один патефон, що був виготовлений на ленінградській артілі «Грамофон» наприкінці 1930-х рр. (Рис. 13)

Проіснували артілі до 20 липня 1960 р., коли були ліквідовані постановою ЦК КПРС⁴⁷. З їх зникненням остаточно припинився випуск патефонів радянського виробництва, зокрема і ПТ-3, позаяк ще раніше – у середині 1950-х рр. великі грамофонні заводи почали пе-

⁴⁵ Пластинки УССР [Електронний ресурс]: Мир русской грамзаписи. – Режим доступу: https://www.russian-records.com/categories.php?cat_id=636&l=russian (дата звернення 02.01.2024).

⁴⁶ Пасс А., Рыжий П. Огосударствление промысловой кооперации в СССР во второй половине 1950-х гг.: причины и последствия // Социум и власть. – 2012. – № 5 (37). – С. 115.

⁴⁷ Там само – С. 121.

реходити на випуск електричних програвачів та вінілових довгограючих платівок. Зосібна, ще у 1948 р. припинив випуск патефонів Київський музкомбінат, а у 1956 – і Дніпропетровський патефонний завод. Тож на початку 1960-х епоха грамофонів добігла кінця⁴⁸.

Загалом розквіт популярності патефонів в УРСР припав на 1930–1940-і рр. Він став своєрідним атрибутом сталінського «достатку». Хоча спершу був дефіцитним товаром, який важко було купити, навіть маючи гроші. Відповідно до статистичних даних станом на 1934 р. в Україні лише 2,4 % робітничих родин мали патефони⁴⁹. Переважно вони, як і інші дефіцитні товари, призначалися у той час для нагородження стахановців, колгоспників-ударників та активістів. Відповідно до їх кількості готувалися навіть товарні замовлення по областях. І хоча через брак товарів такі замовлен-

ня виконувалися на 27–35 %, цей стимул для робітників був досить суттєвим⁵⁰. Дарували патефони і представникам мистецької еліти. Зокрема, у своїх спогадах український кінорежисер Олександр Довженко згадував про те, що коли він у 1935 р. працював над фільмом про Щорса, то отримав патефон у подарунок від Іосифа Сталіна⁵¹.

У колекції НМІУ зберігається один із таких патефонів-подарунків. У 1934 р. ним було нагороджено сталевара мартенівського цеху Металургійного заводу Володимира Афанасенка. Виготовлений він був на Ленінградському заводі «Електроприбор» у 1934 р. Це єдиний у колекції музею електричний патефон. Можливо, це був навіть експортний варіант, оскільки на його мембрані міститься напис англійською мовою «Made in USSR». **(Рис. 14)** У 1959 р. під час експедиції на Донбас, співробітниця історичного музею І. Чудновська та І. Сургай придбали його для музейної колекції у власника за 150 рублів⁵².

Періодично з подарованими патефонами в СРСР траплялися казуси і навіть скандали. Так, з 6 тисячі патефонів, відправлених на початку 1934 р. на Донбас для преміювання трудящих, майже 3 тисячі виявилися бракованими. Багато хто з власників патефонів не полінувалися поїхати до Ленінграда, щоб обміняти їх на підприємстві-виробнику. Але зробити це їм не вдалося, оскільки на прохідній Ленінградській грамофонної фабрики висіло оголошення: «Покупців, які приходять із зламаними патефонами, на територію фабрики не пускати»⁵³.

Рис. 14. Патефон електричний.
Завод електроприборів», Ленінград,
1934 р. З колекції НМІУ (Р-444)

⁴⁸ Завод «Маяк». Вказ. праця; У музеї показали патефони, які виготовляв завод у Дніпрі. Вказ праця.

⁴⁹ Соціалістична Україна. Статистичний збірник. – К.: Управління народногосподарського обліку УРСР, 1937. – С. 99.

⁵⁰ Климов А. Участь молодих робітників промисловості Донбасу в стахановському русі в другій половині 30-х років ХХ ст. // Краєзнавство. – Київ, 2000. – С. 105.

⁵¹ Куценко М. В. Сторінки життя і творчості О. П. Довженка. – Київ: Дніпро, 1975. – С. 105.

⁵² НМІУ. – Інвентарна картка № 13901/52.

⁵³ Кузнецова С. Вказ. праця.

З поширенням у народі грамофонів, потік листів із претензіями до їхньої якості тільки зростав. Позаяк скарг було дуже багато, в СРСР у 1939 р. навіть було випущено спеціальну брошуру, автор якої пояснював власникам патефонів як можна самотужки виправити численні заводські поломки⁵⁴.

Після того як у другій половині 1930-х рр. промислове виробництво патефонів налагодили на багатьох підприємствах, ці пристрої нарешті вийшли з розряду дефіциту і почали з'являтися у вільному продажі в магазинах. Однак коштували вони немало. Так, ціна патефона Харківського заводу у 1940 р. становила 325 крб.⁵⁵ У той час це була майже місячна зарплата робітників і службовців УРСР. У 1940 р. вона становила 322 крб.⁵⁶ Тож патефон із колекцією платівок у родинях був справжнім скарбом та ознакою заможності. Його брали на заміські прогулянки, заводили під час сімейних та державних свят. Особливо рідкісною покупкою патефон був для жителів села. Житомирянин Костянтин Поздняков згадував, що у його дитинстві на все село був лише один патефон, який його власник давав напрокат дівчатам на весілля⁵⁷. Для багатьох людей, що жили в 1930-х рр., патефон залишився одним з яскравих спогадів дитинства. Так, український письменник Микола Кагарлицький (1937–2015) у своїх мемуарах писав: «У

мого рідного дядька Гордія Гнатовича на підвіконні грав патефон. ...Тоді мені, малому хлоп'яті, той патефон здавався казковим дивом, бездонною криницею пісень, якими засівалося моє вразливе серденько»⁵⁸. Український композитор Віталій Годзяцький, який народився в Києві у 1936 р., згадував: «Для нас з моєю старшою сестрою Тамарою ліричні пісні, танці і взагалі естрадна музика того, передвоєнного часу, що звучали на грамплатівках... створювали музичну атмосферу»⁵⁹. В містах в теплу пору року практикували також виставляти патефони на підвіконня. Тож музику слухали сусіди на вулиці, а подекуди й влаштували імпровізовані танцмайданчики. Загалом, танці в СРСР в ту пору були чи не єдиним доступним видом масового відпочинку, де можна було не лише потанцювати та послухати модну музику, а й познайомитися, поспілкуватися, похвалитися обновками. А оскільки наприкінці 1930-х рр. у багатьох клубах вже з'явилися патефони, без них не обходилося жодне свято ні в селах, ні в містах, ні в студентських гуртожитках. Тож в клубах зазвучали кадрили, польки, вальси та реабілітовані наприкінці 1930-х рр. танго та фокстроти. Не втратили своєї актуальності патефони і з початком німецько-радянської війни. Багато ветеранів згадували також окопні патефони, які вони слухали під акомпанемент артилерійської канонади⁶⁰.

⁵⁴ Соловьев А. К. Ремонт патефона. – Москва-Ленинград: Изд-во КОИЗ, 1939. – С. 3–4.

⁵⁵ Каталог металлоизделий. Вказ. праця. – С. 15.

⁵⁶ Динаміка середньомісячної заробітної плати в галузях економіки (у цілому) у 1940–1994 рр. [Електронний ресурс]: Укрстат. – Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/prc_rik/prc_u/dszpGE_u.html (дата звернення 15.10.2023).

⁵⁷ Жива історія Житомира. Історичний альманах / упорядники: М. Гоманюк, О. Гуцалюк, Ю. Малихін. – Вип. 1. – Житомир: Фонд Заславського, 2010. – С. 21.

⁵⁸ Кагарлицький М. Україна, батьку, в нас одна. Сповідь сина. Спогади про Миколу Кагарлицького. – Київ: Ярославів вал, 2019. – С. 15.

⁵⁹ Годзяцький В. З'єднати розірвані площини. Про своє життя і творчість [Електронний ресурс]: The Claquers – Режим доступу: <https://theclaquers.com/posts/8247> (дата звернення 11.10.2023).

⁶⁰ Шпаковська Т. Студентське життя в ДІБІ у довоєнні роки (1934 – 1939). Спогади Б. І. Труба [Електронний ресурс]: Придніпровська державна академія будівництва та архітектури. – Режим доступу: <https://pgasa.dp.ua/news/studentske-zhyttya-v-dibi-u-dovoyenni-roky-1934-1939/> (дата звернення

Із зростанням випуску платівок у СРСР, в другій половині 1930-х рр. розширявся і музичний репертуар. Паралельно почали з'являтися нові композитори та виконавці. Крім пропагандистських радянських пісень виходили також платівки із ліричними піснями та танцювальними мелодіями. Особливою популярністю користувалися танго і фокстроти. Такі російськомовні пісні як «В парке Чаир», «Мне бесконечно жаль», «Если можешь прости», «Саша» та інші принесли всесоюзну популярність їх виконавцям. Серед найбільш популярних радянських співаків того часу були Леонід Утьосов, Клавдія Шульженко, Лідія Русланова, Ізабелла Юр'єва, Вадим Козін та інші. Незважаючи на те, що частина популярних естрадних артистів того часу мала українське походження, співали вони пісні російською мовою. Адже лише так можна було здобути всесоюзну славу та отримати записи своїх пісень на грам-платівки великими накладками. Частина пісень ставала шлягерами завдяки кінематографу. Так, наприклад, пісня у виконанні одесита Леоніда Утьосова «Марш весёлых ребят» стала відомою завдяки популярній музичній комедії 1934 р. «Веселые ребята».

У довоєнний період як в СРСР, так і в Україні поширені були також платівки з зарубіжними піснями та танцювальними мелодіями. Водночас саме вони користувалися найбільшою популярністю у населення і створювали своєрідну музичну атмосферу свого часу. Серед найбільш популярних були: танго «Бризки шампанського» (1935), аргентинського композитора Хосе М. Люкчеси (José M. Lucchesi), пасадобль «Pio-Pita» (1932)

іспанського композитора Енріке Сантеухіні (Enrique Santeugini), танго «Утомленное солнце» (оригінальна назва – «To Ostatnia Niedziela») – польського композитора Єжи Петербурзьким та поета Зенона Фрідвальда (Zenon Friedwald) (1936), пісня «Бесаме мучо» (1940) – мексиканської композиторки Консуело Веласкес (Consuelo Velásquez Torres), танго «Мне бесконечно жаль» (1937) французьких композиторів Левіннека (Lewinnek) та А. Содемона на слова Л. Потере.

Цікаво, що завезені та перевидані в СРСР ці західні мелодії були у 1937–1938 рр. Вочевидь, партійно-державне керівництво СРСР вирішило знову застосувати давно відомий політтехнологічний прийом «Чим менше хліба, тим більше видовищ». Попит на платівки із зарубіжними мелодіями був ажіотажний. Геть не всі бажаючі мали змогу їх придбати, тому як у передвоєнні, так і перші повоєнні роки радянські платівки можна було не тільки купити в магазині, а й взяти напрокат у просвітницьких, агітаційних пунктах та бібліотеках, подібно до книг. Також певну кількість старих платівок можна було обміняти на нову (старі приймалися на вагу), з доплатою або без. На етикетках таких дисків ставився обов'язковий спеціальний чорнильний або виробничий штамп «Продаже не подлежит»⁶¹.

Щодо україномовного репертуару, то українська естрадна пісня зародилася у 1930-х рр. на території Західної України, яка на той час входила до складу Польщі. У 1934-му р. у Львові був створений перший український джазовий ансамбль – «Ябцьо-джаз», який очолював музикант Леонід Яблонський. Неза-

11.10.2023); Голодомор 1932–1933 років на території Запорізької області: свідчення очевидців / Упорядники Ф. Г. Турченко, І. М. Шугальова, О. О. Стадніченко, В. Г. Ткаченко, О. М. Ігнатуша. – Запоріжжя: Дике Поле, 2010. – С. 173; Шинкарук В. Ф. Аз-Буки. Літературно-мистецькі студії. – Житомир: Полісся, 2015. – 278 с.

⁶¹ История российской и советской... Вказ. праця.

баром до нього приєднався композитор Богдан Весоловський (Бонді), якого згодом почали називати «батьком» української естрадної музики. Вже перше його танго «Прийде ще час» (1937) відразу стало шлягером. Веселовський написав багато танцювальних мелодій, ліричних пісень та романсів міжвоєнного Львова, які виконували різні співаки. Частина була записана на платівки⁶². Однак, в УРСР на творчість як цього колективу, так і інших українських виконавців було накладено повне табу.

Щодо УРСР, то запис на платівки тут мав епізодичний характер. Власної студії звукозапису в Україні не було. Тож раз на кілька років із Москви приїжджали фахівці звукозапису, щоб записати українських артистів. Так у травні 1935 р. бригада фахівців Всесоюзного радіокомітету на чолі з бригадиром Ганною Бегічовою прибула до Києва із завданням записати виступи найкращих українських артистів. Згодом вона згадувала про цю поїздку до Києва: «Спеціальних студій не було. Працювали у непристосованих приміщеннях. Для запису затверджено дві опери: "Запорожець за Дунаєм" та "Наталка Полтавка" з головними виконавцями – Оксаною Петрусенко, Михайлом Донцем, Марією Литвиненко-Вольгемут, Іваном Паторжинським, які так сподобалися москвичам... Тоді, крім них були записані також оркестр Київського державного театру опери та балету імені Володимира Йоріша, Державна зразкова капела бандуристів УРСР під керуванням Михайла Михайлова та Державна

заслужена капела "Думка". Всі ці записи незабаром випустили на грамофонних платівках...»⁶³. Наступний запис відбувся лише у 1937 р. Як і попереднього разу, того року було зроблено фонограми виступів українських оперних співаків та акторів драматичних театрів. Також були записані українські народні пісні у виконанні сільських самодіяльних хорів сіл Старосільці, Шеметиця та Лугинки Київської області. Востаннє до Другої світової війни записи для платівок в УРСР було зроблено у 1939 р., коли були записані пісні у виконанні чоловічого хору села Лугинки Житомирської області та колгоспний жіночий хор села Великитське Луганської області⁶⁴. Випущені ці платівки були невеликими накладками. На жаль, їх зразки відсутні в колекції НМІУ.

З процитованих вище спогадів Ганни Бегічової, стає зрозумілим, що репертуар для запису українських виконавців відбирався москвичами виключно з класичною музикою та народними піснями. Самі українські співаки у його виборі участі не брали. Загалом власне українська естрада в той час, з огляду на різні, насамперед ідеологічні, причини, не розвивалася. Період її появи в УРСР припадає вже на добу «відлиги». Це було перше покоління української естрадної пісні на теренах УРСР, головними корифеями якого стали Платон Майборода, Ігор Шамо, Олександр Білаш, Володимир Верменич, Анатолій Пашкевич та багато інших композиторів⁶⁵. Саме в той час з'явилися такі шлягери як «Пісня про рушник» (1958), «Вчитель-

⁶² Кириченко І. О. Розважальна музика Галичини міжвоєнного періоду як передумова появи українського джазу // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – № 1 – С. 81–82.

⁶³ Железний А. І. Вказ. праця. – С. 37.

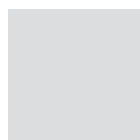
⁶⁴ Там само – С. 38.

⁶⁵ Калиниченко І. З історії української естради: короткий огляд від 50-х до сьогодні [Електронний ресурс]: Золотий Фонд української естради. – Режим доступу: <http://www.uaestrada.org/z-istoriji-ukrajinskoji-estrady-kоротkyj-ohlyad-vid-50-h-do-sohodennya/> (дата звернення 02.01.2024).

ко моя, зоре світова» (1960), «Як тебе не любити, Києве мій!» (1962), «Два кольори» (1964) та інші, які слухали і співали по всій країні. Однак поява української естради збіглася у часі з наступним етапом науково-технічного прогресу, тож ці пісні записували вже на вінілові довгограючі диски і слухали на магнітолах та електричних програвачах.

Отже, в фондovій колекції НМІУ зберігається вісім патефонів та понад 300 платівок 1920–1950-х рр. Під час підготовки публікації вдалося здійснити їх додаткову атрибуцію, уточнити час та місце виготовлення. Використовуючи додаткові джерела, з'ясовано, що перші патефони на території радянської України були імпортного виробництва. Переважно, потрапляли на територію республіки вони нелегально, починаючи з кінця 1920-х рр. Масовий випуск вітчизняних патефонів припав вже на другу половину 1930-х рр. До німецько-

радянської війни в Україні виготовляли їх на Харківському патефонному заводі, а після війни – на базі Київського музкомбінату та Дніпропетровського патефонного заводу. Власної студії звукозапису в УРСР не було, тож запис українського репертуару на платівки носив епізодичний характер. Так само відсутні були в Україні й власні спеціалізовані заводи з випуску платівок, хоча у повоєнний період їх випускали невеликі підприємства місцевої промисловості УРСР та артілі. Пік популярності патефонів припав на 1930–1940-і роки. В цей період їх використовували під час проведення як сімейних свят, так і масового відпочинку в містах, селах, студентських гуртожитках. Спершу патефони були бажаною і вартісною покупкою, однак у 1950-х роках їх час минув. Поява електропрогравачів і вінілових довгограючих платівок змусили споживача зробити вибір на користь прогресу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

American Leaders Speak: Recordings from World War I [Електронний ресурс]: Library of Congress. – Режим доступу: <https://www.loc.gov/collections/world-war-i-and-1920-election-recordings/about-this-collection/> (дата звернення 12.11.2023). **Barnett Samuel and Sons** [Електронний ресурс]: Grace's Guide To British Industrial History. – Режим доступу: https://www.gracesguide.co.uk/Barnett_Samuel_and_Sons#cite_note-3 (дата звернення 09.11.2023).

«**Gramophone Orthophonique la Voix de son maître**» // L'illustration. Paris, 25 mai 1929, p. 4.

Eric Feingold, Wendy Korwin Microphones and Radios: How the Public Heard President Harding [Електронний ресурс]: Ohio history connection. – Режим доступу: <https://www.ohiohistory.org/hearing-president-harding/> – (дата звернення 18.11.2023).

«**Orchestrola**» [Електронний ресурс]: Alamy. – Режим доступу: <https://www.alamy.de/fotos-bilder/museum-riedenburg.html?sortBy=relevant> (дата звернення 10.11.2023).

Portable Gramophone 102D His Master's Voice [Електронний ресурс]: Radiomuseum. – Режим доступу: https://www.radiomuseum.org/r/hismasters_portable_gramphon_102d10.html (дата звернення 12.11.2023).

Records and Phonographs [Електронний ресурс]: The U.S. World War One Centennial Commission. – Режим доступу: <https://www.worldwar1centennial.org/index.php/technology-spreads-the-word/the-gramophone-goes-to-war.html> (дата звернення 10.11.2023).

The Decca Gramophone [Електронний ресурс]: Imperial War Museums. – Режим доступу: <https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/31665> (дата звернення 10.11.2023).

Бажан О., Золотарьов В. «Платівко-патефонний трест», або Як одеські чекісти на початку 1930-х років контрабандою займалися // Південний захід. Одесика: історико-краєзнавчий науковий альманах. – Одеса: Друкарський дім, 2020. – Вип. 28. – 181–220 с.

Борякив Б. Основное – борьба за ПТ-3 // Советский патефон. – Ленинград, 1934. – № 2.

Всесоюзне об'єднання ТОРГСИН // Известия. – Москва. – 30.09.1932. – № 271.

Галерея патефонів [Електронний ресурс]: Патефон. – Режим доступу: <https://патефон.com/> (дата звернення 12.11.2023).

Годзяцький Віталій З'єднати розірвані площини. Про своє життя і творчість.// [Електронний ресурс]: The Claquers – Режим доступу: <https://theclaquers.com/posts/8247> (дата звернення 11.10.2023).

Голодомор 1932–1933 років на території Запорізької області: свідчення очевидців / Упорядники Ф. Г. Турченко, І. М. Шугальова, О. О. Стадніченко, В. Г. Ткаченко, О. М. Ігнатуша. – Запоріжжя: Дике Поле, 2010. – 352 с.

Губернским и уездным отделениям Центрального Агентства В.Ц.И.К. об организации отдела граммофонной пропаганды «Советская Пластинка» [Електронний ресурс]: Мир русской грамзаписи. – Режим доступу: https://www.russian-records.com/view_pdf.php?image_id=66656&image=2 (дата звернення 12.11.2023).

Дзюба О., Татарінова Л. Музичний самвидав // Вісник Книжкової палати. – 2021. – № 7 – С. 9–12.

Динаміка середньомісячної заробітної плати в галузях економіки (у цілому) у 1940–1994 рр. [Електронний ресурс]: Укрстат. – Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/prc_rik/prc_u/dszpGE_u.html (дата звернення 15.10.2023).

Железный А. И. Наш друг граммпластинка. Записки коллекционера. – Київ: Музична Україна, 1989. – 81 с.

Жива історія Житомира. Історичний альманах / упорядники: М. Гоманюк, О. Гуцалюк, Ю. Малихін. – Вип. 1. – Житомир: Фонд Заславського, 2010. – 116 с.

Завод «Маяк» [Електронний ресурс]: Енциклопедія історії України. – Режим доступу: <http://www.litopys.com.ua/places/promyslovi-ob-ekty/zavod-mayak/> (дата звернення 02.01.2024).

Ильф Илья, Петров Евгений. И снова ахнула общественность. 1931 // Собрание сочинений в 5-ти томах. – Т. 2. – Москва: Слово, 2003. – 431–435 с.

История российской и советской грампластинки [Електронний ресурс]: На завалінке. Музыкальная соцсеть. – Режим доступу: <https://tunnel.ru/post-106782#prettyPhoto/galleryBody/8/> (дата звернення 02.01.2024).

Історія Коломенського заводу [Електронний ресурс]: Ретротехніка. – Режим доступу: <https://retrotexnika.ru/istoriya-kolomenskogo-grammofonnogo-zavoda.html> (дата звернення 22.11.2023).

Кагарлицький М. Україна, батьку, в нас одна. Сповідь сина. Спогади про Миколу Кагарлицького. – Київ: Ярославів вал, 2019. – 512 с.

Калиниченко І. З історії української естради: короткий огляд від 50-х до сьогоднішнього дня. // [Електронний ресурс]: Золотий Фонд української естради. – Режим доступу: <http://www.uaestrada.org/z-istoriji-ukrajinskoji-estrady-korotkuj-ohlyad-vid-50-h-do-sohodennya/> (дата звернення 02.01.2024).

Каталог металлоизделий широкого потребления. – Вып. 1. Культспорттовары. – Киев–Львов: Украинское Государственное издательство Местной Промышленности, 1940. – 44 с.

Каталог пластинок Зонотон до 1917 [Електронний ресурс]: Мир русской грамзаписи. – Режим доступу: https://www.russian-records.com/details.php?image_id=11642&sessionid=4vtst55a31vs86bs03cskv2q43&l=russian – (дата звернення 18.11.2023).

Каталог пластинок Музтрест ВСНХ [Електронний ресурс]: Мир русской грамзаписи. – Режим доступу: https://www.russian-records.com/categories.php?cat_id=379&l=russian&page=3 – (дата звернення 18.11.2023).

Кириченко І. Розважальна музика Галичини міжвоєнного періоду як передумова появи українського джазу // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – № 1. – 208 с.

Климов А. Участь молодих робітників промисловості Донбасу в стахановському русі в другій половині 30-х років ХХ ст. // Краєзнавство. – Київ, 2000. – С. 103–109.

Козюренко Ю. О чем может рассказать этикетка // «Наука и жизнь». – Москва, 1991, № 11. – С. 125–127.

Кольцов М. Руководство с хрипом // Известия. – Москва. – 10.08.1933. – № 182.

Кузнецова С. «Производилась лишь сборка из импортных частей» Как импортозамещали любимый гаджет вождя [Електронний ресурс]: Коммерсантъ. – Режим доступу: <https://www.kommersant.ru/doc/6162942> (дата звернення 12.10.2023).

Куценко М. В. Сторінки життя і творчості О. П. Довженка. – Київ: Дніпро, 1975. – 341 с.

Міністерства СРСР [Електронний ресурс]: Сайт СРСР. – Режим доступу: https://ussr-cccp.moy.su/publ/ministerstva_ussr/253 (дата звернення 02.01.2024).

Муратов О., Муратова Д. Йиндржих Йиндржишек или Генрих Игнатъевич. // [Електронний ресурс]: Сайт Олександра та Діни Муратових – Режим доступу: <https://www.aidm.eu/article.php?sid=70&mode=thread&order=0> (дата звернення 15.11.2023).

Наркомтяжмаш СРСР – Народний комісаріат важкого машинобудування СРСР [Електронний ресурс]: Сайт СРСР. – Режим доступу: https://ussr-cccp.moy.su/publ/ministerstva_ussr/narkomaty_ussr/narkomtjzhmash_ussr_narodnyj_komissariat_tjzhjologo_mashinostroenija_ussr_05_02_1939_15_03_1946/390-1-0-3865 (дата звернення 02.01.2024).

Ніщинський Петро Іванович [Електронний ресурс]: Інститут історії України. – Режим доступу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Nischynskij_P (дата звернення 28.11.2023).

НМІУ. – Інвентарна картка № 13901/52.

НМІУ. – Науково-уніфікований паспорт Р-1304.

НМІУ. – Науково-уніфікований паспорт Р-780.

НМІУ. – Науково-уніфікований паспорт Р-368.

НМІУ. – Науково-уніфікований паспорт Р-658.

Пасс А., Рыжий П. Огосударствление промысловой кооперации в СССР во второй половине 1950-х гг.: причины и последствия // Социум и власть. – 2012. – № 5 (37). – С. 114–122.

Патефон [Електронний ресурс]: Словопедія. – Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua/36/53407/245562.html> (дата звернення 10.11.2023).

Пластинки УССР [Електронний ресурс]: Мир русской грамзаписи. – Режим доступу: https://www.russian-records.com/categories.php?cat_id=636&l=russian (дата звернення 02.01.2024).

Постановление ЦК ВКП(б) от 15 августа 1933 г. О состоянии и мерах по улучшению производства граммофонов, граммофонных пластинок и музыкальных инструментов [Електронний ресурс]: Историчні матеріали – Режим доступу: <https://istmat.org/node/59035> (дата звернення 12.11.2023).

Реклама скупки у населения битых плативок, граммофонных голок, пружин... // Известия. – Москва. – 07.11.1922. – № 252.

Советские пластинки [Електронний ресурс]: Мир русской грамзаписи. – Режим доступу: https://www.russian-records.com/categories.php?cat_id=100&l=russian (дата звернення 02.01.2024).

Соловьев А. К. Ремонт патефона. – Москва-Ленинград: Изд-во КОИЗ, 1939. – 23 с.

Соціалістична Україна. Статистичний збірник – Київ: Управління народногосподарського обліку УРСР, 1937.

Тихонов А. «Хиты» эпохи военного коммунизма // Звукорежиссер. – Москва, 2009. – № 10.

Третьяков С. Неунывающие балалаечники // Правда. – Москва, 10.02.1932. – № 41.

У музеї показали патефони, які виготовляв завод у Дніпрі [Електронний ресурс]: Діпо-Дніпро. – Режим доступу: <https://dnipro.depo.ua/ukr/dnipro/u-muzei-pokazali-patefoni-yaki-vigotovlyav-zavod-u-dnipro-202107221348176> (дата звернення 02.01.2024).

Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 30-е годы: город. – 2-е изд. – Москва, РОССПЭН, 2008. – 336 с.

Шинкарук В. Ф. Аз-Буки. Літературно-мистецькі студії. – Житомир: Полісся, 2015. – 278 с.

Шпаковська Т. Студентське життя в ДІБІ у довоєнні роки (1934–1939). Спогади Б. І. Труба [Електронний ресурс]: Придніпровська державна академія будівництва та архітектури. – Режим доступу: <https://pgasa.dp.ua/news/studentske-zhyttya-v-dibi-u-dovoyenni-roky-1934-1939/> (дата звернення 11.10.2023).